

ДО ПИТАННЯ ІКОНОГРАФІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РОДУ ПОЛУБОТКІВ (за матеріалами Національного музею історії України та Національного художнього музею України)

Рід Полуботків є чернігівським старшинським родом міщанського походження. Перші відомості про рід Полуботків згадуються в літературі на початку XVII ст., коли Ярема Полуботок став одним з перших поселенців в поновленому Чернігові після прилучення Сіверщини до Речі Посполитої. Про його сина – Артемія Яремовича Полуботка майже ніяких відомостей немає. Відомо, що він першим з роду Полуботків вибився в козаки і був сотником Переяславського полку за гетьмана Многогрішного.

Леонтій Артемієвич Полуботок (?–1695) був помітною особистістю на Україні, не один раз вступав у суперечки з урядом, мав рішучий характер, який унаслідував його син Павло Полуботок. Леонтій Полуботок зробив непогану кар'єру на політичному та військовому підґрунті, розпочавши її з чернігівського військового писаря (1665), був сотником (1671–1672), наказним полковником (1671), генеральним бунчужним (1672–1677) і дослужився до генерального осавула (1678–1687, 1689–1690). Але після обвинувачення його у таємних зв'язках з Кримом змушений був покинути військову кар'єру та зайнятися господарськими справами.

Рід Полуботків переплівся з багатьма відомими родами козацької старшини, що вказує на повагу та шанобу до них суспільства. Так, наприклад, Павло Полуботок був одружений на дочці Івана Самойловича, сестра Анастасії Полуботок – Марія була третьою жінкою Михайла Скоропадського (брат гетьмана І.Скоропадського). Також відомі родинні зв'язки з Забілами, Куликовськими, Миклашевськими, Милорадовичами, Стороженками, Лесовицькими, Войцеховичами¹.

Леонтій та Павло Полуботок брали активну участь у змавках проти І. Мазепи. Але коли прийшов час виборів гетьмана у 1708 р., Петро I не погодився призначити на цю посаду Павла Полуботка, вважаючи його таким же хитрим та підступним як І.Мазепу. Павло Полуботок після цього розпочав активну боротьбу, направлену на усунення Малоросійської Колегії, яка тримала в руках керівництво Гетьманщиною. Цар Петро I в свою чергу бажав зміцнити свою владу самодержцзя в Україні, тому не збирався скасовувати «Малоросійську колегію», не поспішав з обранням нових гетьманів і був зовсім не зацікавлений в збереженні самобутності українського народу.

Про рішучість характеру Павла Полуботка вказує той факт, що він сам склав дві жалоби до Сенату: одну від генеральської старшини, іншу від полковничої. Ця знатна верхівка навіть побоялася їх підписати. Який сенс шляхетному та заможному П.Полуботку, одному з багатших людей України, у котрого було все: і влада, і гроші, створювати конфлікт з російським урядом?! Отже, стверджувати, як то робили деякі історики, серед яких були О.Лазаревський, О.Єфименко, що П.Полуботок вів боротьбу за гетьманство з корисних тільки йому цілей казати просто смішно та неетично. І, хоча, ідея бути гетьманом в нього жевріла, ще коли він був під батьківською опікою, це прагнення виходило з самого серця покращити стан українського козацтва на Гетьманщині.

Павло Полуботок мав підприємницькі риси, дбав про свою родину, робив кар'єру, розширював землі, але в голові та справах завжди жевріла ідея відстоювання автономних прав України. Він дуже хвилювався за майбутнє своєї країни, вивчав її історію². Якби П.Полуботок переслідував лише особисті цілі, то в першу чергу зійшовся б з Степаном Вел'яміновим – Президентом Малоросійської Колегій, був би в повній милості царської влади та швидко став гетьманом. Для самого Павла Полуботка ця Малоросійська Колегія ніяк не впливала на зменшення його земельних ділянок та багатства. Можливо він дійсно був настирливою людиною, суворий до порядку, але не керувався лише особистими інтересами.

Постійна боротьба велася Павлом Полуботком не афішовано, мирним шляхом, та все одно призводила до постійних конфліктів з урядом, а подання чолобитних від імені українського народу принесло хвилю арештів козацької старшини з конфіскацією майна та його смертю в Петропавлівській фортеці у 1724 р.³

Павло Полуботок був безсилим боротися з урядом наодинці, виступати проти нововведень Петра I та відстоювати козацькі права з малим колом прибічників, серед яких були миргородський полковник Данило Апостол, генеральний суддя Іван Чарниш, генеральний писар Семен Чалий, сотник Холодович. Більшість козацької старшини боялася російського уряду, жила у своїх особистих потребах та була неготовою захистити Павла Полуботка від російського царату. Боячись тих наслідків, які спіткали І. Мазепу та його прибічників, вони обрали нейтральну позицію. Діючи рішучіше та згуртованіше, можна було б визволити своїх друзів від арешту. Самі козаки видали Павла Полуботка та його прибічників, сказавши, що чолобитні про скасування Мало-російської Колегії підписували примусово, а в Глухові підписали чистий аркуш. Отже, свідомість українського народу була паралізована жахом, а козацька старшина почала забувати головне своє призначення - захист автономних прав України. Далі було згадано про листування Павла Полуботка з турками, з «зрадником» Пилипом Орликом, якого шведський король Карло XII оголосив малоросійським гетьманом, і взагалі він був звинувачений в державній зраді. Можливо, Павло Полуботок вдавався до політичних хитрощів, але керувався, як і його попередники І.Мазепа, І.Самойлович принципом часу – «Усі методи дозволені»⁴.

Чернігівський рід Полуботків в образотворчих збірках Національного художнього музею та Національного музею історії України представляють портрети Леонтія Артемійовича Полуботка, його сина Павла Леонтійовича, та один жіночий портрет Анастасії Степанівни Полуботок.

Однією з головних проблем висвітлення історії є достовірність її відображення в живопису, в тому числі портретах.

Усвідомлення цієї проблеми розкриє для дослідників темні плями історії. Одна помилка, зроблена істориком у висвітленні фактів, іноді призводить до низки подібних помилок надалі. Плутанину в іконографії Леонтія та Павла Полуботків внесли гравюри М.Воробйова та О.Осипова, тиражовані видавцем П.Бекетовим: Д.Бантиш-Каменський «История Малороссии» (1822, 1838) (Див. іл. № 1), альбом «Изображения великих людей, знаменитых или чем-нибудь замечательных, по заслугам или рождению принадлежащих Малороссии» (1844), «Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах» (1883). Ця помилка повторювалася і надалі в історичних виданнях Миколи Аркаса, Ореста Субтельного та ін.

Представницький вигляд Леонтія Полуботка багатьох істориків збивав з вірного встановлення його особи і змушував робити свої помилкові висновки, як дослідник доби Гетьманства – М.Гальковський. Він вважав, що портрет Леонтія Полуботка є зображенням його сина Павла Полуботка, де той представлений в поважному віці, «с пристальным взором из-под приподнятых бровей и сжатыми губами. Лицо бритое, но оставлены типичные казацкие усы с проседью. На голове плешь, на подобие тонзуры католических монахов, но спереди и по бокам головы осталась узкая полоса волос. Мужественное лицо Полуботка носит печать скрытности, неприклонной воли и сознания собственного достоинства, смешанного с высокомерным снисхождением»⁵.

Дійсно батько і син дуже схожі, але кожен з них мав свої особливі вади характеру та зовнішності. Оригінал портрета батька – Леонтія Артемійовича Полуботка знаходився в родині Чарнишей. Його портретні зображення ідентичні один до одного (іл. № 1-2)⁶. Поясне зображення стрункої статури сивоволосого чоловіка з шляхетним обличчям з вусами, тонким прямим носом, пронизливим поглядом, зсунутими дугоподібними високими бровами створюють образ чоловіка різкого, рішучого, обдарованого сильною внутрішньою енергією. Саме ці риси характеру Леонтія Полуботка, які вдало відображені на портретах, а ще дорогий костюм козацької

старшини, в який він одягнений: зелений жупан, оздоблений золотим гаптуванням, каптан, оторочений хутром, змушували вважати їх портретами його сина – Павла Полуботка.

Син навпаки створює уяву людини спокійної, доброї, але владної. Портрет Павла Полуботка з Національного художнього музею України вважається найбільш достовірним (іл. № 3).⁷ Огрядна постать, круглолиде обличчя з невеликими вусиками, рідким шовковистим чорним волоссям, пухлими губами, легкою посмішкою в вусах розкривають веселу, добру, спокійну вдачу людини, яка і собі наживе і людям дасть пожити. Великі, сильні руки з широкими пальцями також вказують на добру, працьовиту натуру. Хоча він на перший погляд створює враження спокійної і трохи незграбної людини, та «вогник» в ледь прищуплених очах видає ще й інші риси його характеру – енергійність, рішучість, сміливість, які допомагали йому в політичних баталіях.

Насправді можна погодитись з Платоном Білецьким, що портрет Павла Полуботка, схожий за композиційним вирішенням на магнатський, є збірним образом козацької старшини⁸ і за усіма ознаками носить вотований характер: зображення майже покоління, постать повернута праворуч, портретований одягнений в зелений жупан, підперезаний багатим поясом, на плечі накинуто яскрава червона опанча, застібнута великою брошкою з камінням. Ліва рука спирається на шаблю, правицею він обіперся на стіл, вкритий килимом, на якому лежить пернач – символ влади. Федір Ернст відмічає, що художник в цьому творі прагнув до натуралістичної передачі чоловічої постаті⁹. В правому верхньому куті – герб Полуботка: на щиті зображене серце, пронизане двома стрілами, увінчане кавалерським хрестом, навколо щита літери: «П. П. П. В. Е. Ц. П. В. З. Ч.», що значить: «Павель Полуботоць, полковникъ войська его царського пресвѣтлаго величества Запорожскаго Черниговскій»¹⁰. Отже, навіть виходячи з написів на гербі можна зробити висновок, що оригінал цього портрету малювався, коли Павло Полуботок був полковником (1705–1722). Оригінал портрета з Любицької садиби Милорадовичів разом з інши-

ми портретами родини Полуботків загинули у післявоєнні роки.

Портрет Павла Полуботка зберігався у О.Войцеховича, який жив в с.Сулимівка Переяславського повіту, і надійшов до музею старожитностей (нині – Національний художній музей України) у 1915 р.¹¹ Інші копії портретів знаходяться в Харківському художньому, Лебединському краєзнавчому та Алуштинському палаці-музеї¹².

Цінитель старовини В.В.Тарновський опублікував у 1903 р. каталог музею української старовини¹³. Тут описується три портрети Павла Полуботка, подібних до того, що знаходиться в Національному художньому музеї України. З цього каталогу дізнаємося, що існувала літографія такого портрету граверів І. та О.Давиденко. Також встановлюється цікавий факт, що сам Григорій Милорадович, доля предків якого була пов'язана з родиною Полуботків, у 1870 р. малював за цією гравюрою поколінний портрет Павла Полуботка.

Незвичайний висновок зробив дослідник доби козацтва М.Гальковський, що це портретне зображення не є зображенням Павла Полуботка, тому що воно не співпадає з його історичним образом: «...мечтательности у настоящего Полуботка не было»¹⁴. Дійсно, миролюбна, спокійна постать на цьому портреті збивала з пантелику багатьох дослідників, про що було сказано вище.

Прижиттєві зображення представників козацької старшини, в тому числі Павла Полуботка, можна зустріти на іконах. Як відомо що це були освічені люди, охоронці держави, культури та релігії. Багато хто з них жертвував кошти на відбудову церков, а церква в свою чергу, славлячи своїх покровителів, зображувала їх на іконах. Ікона може донести достовірну інформацію для дослідників, хоча полотно іноді носило характер народного примітиву. Постать Павла Полуботка можна побачити на іконі «Покрова» невідомого художника (іл. № 5)¹⁵. Павло Полуботок зображений тут ще молодим парубком, але основні риси обличчя схожі з вище розглянутим портретним зображенням: таке ж круглолиде відкрите обличчя з вусами, прямий ніс, пильний погляд.

Сучасники вважали його «розумною, але впертою людиною», а чиновник Польського короля Лефарте висловлював таку думку: «Ця людина розумна, хоча зовсім не воїн»¹⁶. Павло Полуботок боровся за автономні права українського народу та свої урядові обов'язки виконував справно. За «вірну службу» Петро I поважав Павла Полуботка, дарував великі земельні наділи, але побоювався, бо відчував, що ця людина має патріотичні настрої, любов до свого народу: «этот очень хитер, он может Мазепь уравниться»¹⁷.

В народній уяві був створений ідеалізований образ Павла Полуботка – рішучого борця за права козацтва, який став добровільною політичною жертвою. І, хоча, відома патріотична промова до Петра I була скоріше вигадкою, вона доповнює образ Павла Полуботка¹⁸.

Постать Павла Полуботка була дуже популярною. Його портрети висіли в українських хатах поруч з іконами, тому що він вважався «святим великомучеником за Україну – матір»¹⁹. Постає питання, де ділося це море портретних зображень Павла Полуботка? Відповідаючи на нього можна зробити висновок, що велика кількість портретів була знищена.

Коли нашого гетьмана – «зрадника» російський цар Петро I засадив в Петропавлівську фортецю, постало питання вилучення портретів та ікон з церков, особливо руського патріархату. Згадаємо про долю портретних зображень гетьмана Івана Мазепи. Після оголошення анафема на І.Мазепу усі його зображення знищувалися. Можливо, саме тому художники з патріотичних міркувань наробили плутанину в написах на портретах Павла та Леонтія Полуботків, хвилюючись, що їх чекає доля знищених портретів Івана Мазепи та його близького прибічника Пилипа Орлика.

Відома справа 1737 р. однієї ікони з зображенням Павла Полуботка з Каменського монастиря Успіня Пресвятої Богородиці на Стародубщині чернігівського іконописця Якима. Дослідниця іконопису Інна Пархоменко датує ікону 1716 р.²⁰ На іконі зображені І.Мазепа, І.Скоропадський та П.Полуботок, які були благодійниками монастиря. Але при допиті людей, що добре їх знали, ніхто ствердженої відпо-

віді не дав: «Скоропадський був сухий, Мазепа – «чубом руда», дволик із бородою», а полковник Полуботок – «дороден» (огрядний) і русявий»²¹.

Слід звернути увагу ще на одне портретне зображення «Напільного гетьмана», на якому, як вважалося раніше, зображений Іван Мазепа (іл. №4). Оригінал портрета «Напільний гетьман» знаходиться в Російському музеї в Санкт-Петербурзі. Копії портрету в інвентарних книгах Національного музею історії України дійсно проходять як портрети Івана Мазепи²². Але, на нашу думку, можна погодитись з істориком Володимиром Кравцевичем, що портрет «Напільного гетьмана» є не зображенням І.Мазепи, а іншого гетьмана. Отже, це є черговим підтвердженням, що не можна сліпо керуватися старими написами на портреті, а усе зіставляти з історичними фактами. В.Кравцевич доводить різкі факти, що це є Павло Полуботок – «Напільний гетьман», як він полюбляв сам себе називати²³. Портрет написаний Іваном Нікітіним – живописцем та секретарем Петра I у 1723–1724 рр., коли Павло Полуботок знаходився в Петропавловській фортеці.

Цілком ймовірно, що на портреті дійсно зображений Павло Полуботок в похилому віці – сивоволосий чоловік, змучений боротьбою з царським урядом, особливо в останні роки життя, з впалими щоками, стомленим поглядом. Одягнений він в каптан темно-вишневого кольору, оздоблений золотавим гаптуванням. Реалістичне зображення постаті Павла Полуботка в останні роки його життя вже не створює образ самовпевненої, владної людини. На цьому портреті постать стомленого, зневіреного в своїй боротьбі чоловіка, з задумливим поглядом.

Відомо два портрети, які, виходячи з написів на них, належать гетьману Данилу Павловичу Полуботку. Але у Павла Полуботка не було сина Данила. Він мав тільки двох синів, Андрія, Якова та доньок – Ганну, Марію і Олену. Якщо, навіть припустити, що Данило є другим ім'ям Павла Полуботка при хрещенні, все одно написи зроблені помилково і не відповідають дійсності. Вивчивши іконографію роду Полуботків можна стверджувати, що один такий портрет «Дани-

ла Полуботка» належить Леонтію Полуботку²⁴, а інший, дуже стилізованого характеру, Павлу Полуботку²⁵. Що до написів на них, то скоріше це була помилка провінційного майстра, який написав ім'я іншого гетьмана – Данила Павловича Апостола. Апостол та Полуботок в цей час були на одній політичній арені, боролися за право володіння гетьманською булавою. Данило Павлович Апостол був правою рукою Павла Леонтійовича Полуботка, підтримував його в боротьбі за скасування Малоросійської колегії, яка постійно втручалася в фінансові справи України, зібравши величезну кількість підписів під своєю петицією на ім'я імператора. Після смерті Павла Полуботка була скасована Малоросійська колегія і обраний новий гетьман – Данило Апостол. Отже, написи робив митець, далекий від історичних та політичних пізнань. Він створював просто образ, а завдання істориків вірно його розтлумачити, щоб надалі припинити помилки в атрибутуванні портретів історичних осіб.

Отже, написи, що зустрічаються в портретному українському живописі XVIII ст. несуть цінну інформацію, але досліднику при визначенні остаточного вердикту назви полотна, його авторства потрібно провести серйозний аналіз. Розшифровуючи та вивчаючи написи на полотнах, потрібно робити аналогії з іншими творами. Без цього може з'явитися ціла низка помилок, як це сталося з портретами Павла та Леонтія Полуботків²⁶.

Провінційні художники не мали відповідної художньої освіти, не знали анатомії тіла, робили помилки в пропорціях постаті: зображували велику голову в співвідношенні з тулубом, не зображували руки, так як їх важко малювати. Пензлю одному невідомому провінційному майстру належить низка гетьманських портретів XVIII ст.: І.Самойловича, Б.Хмельницького, Д.Апостола, К.Розумовського та П.Полуботка²⁷. Портрети зберігалися в церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії, в 30-х рр. XX ст. надійшли до заповідника-музею «Києво-Печерська лавра», а вже після війни – до збірки Національного музею історії України. Портрет Павла Полуботка із цієї збірки но-

сильно стилизований характер. Лише основні риси круглоликого обличчя вказують на постать портретованого. На портреті зображена не людина, а народний образ легендарного гетьмана Павла Полуботка.

Портрети козацької старшини, що датуються ХІХ ст., мають більш репрезентативний вигляд, відрізняються більшою майстерністю виконання, ніж у ХVІІІ ст., однак, самі портретні зображення вже набувають романтичних рис. Така тенденція просліджується в портретах Леонтія і Павла Полуботків, коли художник керувався попередніми зображеннями, домислюючи образ. У ХІХ ст. відбувається героїзація образу, постать виглядає більш репрезентативною, але зображення носить умовний характер, вбираючи в себе перекази та легенди народу. Ці портрети вже не можуть виступати як предмет історичного дослідження.

Були випадки, коли майстри живопису писали портрети Павла Полуботка з гравюр Леонтія Полуботка. Дивлячись на них навіть не можна з впевненістю вказати чий то портрет: чи сина, чи батька.²⁸

Жіночих портретів за часи Гетьманщини малювали набагато менше, ніж чоловічих. Портрет Анастасії Степанівни (1732–1802) – дочки хорунжого полковника Чернігівського Степана Леонтовича в музейній скарбниці Києва тільки в єдиному екземплярі. Зберігається він в Національному музею історії України (іл. № 6)²⁹. В літературі про життя Анастасії Степанівни відомостей дуже мало. Доля зв'язала її з Семеном Яковичем Полуботком (онуком Павла Полуботка). Є версія М.Гальковського, що Анастасія вийшла заміж за Якова Павловича Полуботка – рідного сина Павла Полуботка і у них був син Семен³⁰. Але таке твердження просто неможливе, тому що коли помер Яків Полуботок у 1734 р., Анастасії Степанівни було лише два роки, отже цей факт відпадає. Скоріше вірне твердження Я.Маркевича, що Яків Полуботок був одружений з Оленою Жураховською³¹.

Семен Якович Полуботок до 20 років був під опікою рідного сина Павла Полуботка – бунчужного товариша Андрія Павловича Полуботка. Першою дружиною Семена Яковича

була Ганна Андрійовна Стахович. Після її смерті він одружився вдруге на Анастасії Степанівні. Чи дійсно Софія Семенівна її рідна дочка, є дуже спірним питанням³², але вихувала і любила вона її як рідну. Крім цієї доньки Анастасія Полуботок мала ще двох: Феодосію Семенівну - була дружиною Михайла Михайловича Стороженко та Тетяну Семенівну, яка ніколи не була одруженою. Перша дочка Анастасії Полуботок – Софія (1747–1773) вийшла заміж за Петра Степановича Милорадовича і померла дуже рано – в 26 років. Таким чином П.С.Милорадович, чернігівський полковник, потім генерал-майор, отримав майже усі землі Полуботків, бібліотеку та картинну галерею, після чого колекція портретів Полуботків перейшли в спадщину Милорадовичів. Анастасія Степанівна допомагала виховувати своєму зятю П.С.Милорадовичу онучку Настечку, котра тривалі часи мешкала у неї в маєтку в с. Боровичах Городянського повіту, Чернігівського намісництва. Не дивлячись на своє високе положення у суспільстві, Анастасія Степанівна була чудовою господаркою та привчала онуку до порядку. Вона мала характер добрий, гуманний та рішучий, була справжнього козачкою і нікого не боялася окрім бога. Це вона допомогла одружити свою онуку Анастасію Петрівну Милорадович з Іваном Степановичем Лашкевичем, не злякавшись карної справи, яку відкрив проти неї сам зять Петро Степанович Милорадович³³.

Дослідниця портретного живопису В.В.Рубан вважає, що портрет Анастасії Полуботок малювався незадовго до її смерті³⁴. На ньому погрудне зображення літньої жінки в білій сукні, поверх якої накинута темна шаль, на горлі світла хустка, голова покрита високим чорним очіпком. Темне коричневе тло портрета, чорний одяг вдало підкреслюють спокійні риси її стомленого обличчя. Для живописного твору, особливо портрету, важливо підібрати кольори для передачі образу. В цьому випадку дуже вдало використані теплі жовто-коричневі кольори, які допомагають підкреслити добрий, спокійний характер портретованої.

На глядача спрямований мудрий погляд жінки похилого

віку. На обличчі людини, особливо вже в літньому віці, немов у «дзеркалі життя», відображаються її прожиті літа, радощі та пережиті турботи. Усі риси на обличчі цієї поважної жінки з спокійним, задумливим поглядом великих темних очей з приспущеними віями, зморшками на одутлому обличчі викликають повагу до неї. Вираз обличчя вдало передає сутність жінки, її мудрість, життя котрої було не дуже спокійне, котра набагато пережила свого чоловіка³⁵, сама виховувала дітей і онуків. В родословній книзі Г.Милорадович помістив ідентичну цьому портрету ілюстрацію з масляного портрета Анастасії Степанівни Полуботок, який був скоріше всього з його родинної колекції у Любичі³⁶. На ній зображена Анастасія Полуботок, трохи молодшою, ніж на попередньому портреті, усміхненою, з великими темними очима, одягнута в темну сукню, на голові низький темний очіпок.

Відома дослідниця українського портретного живопису В.В.Рубан припускає, що портрет з Національного музею історії України малувала сама Анастасія Полуботок, тому що була художницею і займалася навіть іконописом³⁷. А це вказує на те, що жінка мала чутливу душу, врівноважений, мудрий характер. В той час дозволялося малювати ікони тільки монахам-чоловікам, а щоб малувала ікону жінка, у котрої велика родина, діти, взагалі є нонсенсом і унікальним явищем для XVIII ст. Можна також припустити, виходячи з написів на зворотній частині портрета, що виконувався він іншою людиною, близькою до церкви, добре досвідченим іконописцем, який був знайомий з Анастасією Полуботок та її родиною. Перша частина напису була зроблена ще за життя Анастасії Полуботок: «Зри ся здесь Анастасію Полуботкову, коя обычаем в мире влечет жизнь православную шестьдесят девять лет веку истекает шестерых внуков и двенадцати Правнукъ питает Милостью Любовію и искренностію все душно», далі напис зроблений вже після її смерті тією ж людиною і має після - сповідальний характер: «1802 Года Апреля против 20 ночью 3 ршш... 3 д...ч... енная жена в жизни свойй бівпи блаженна к Грусти нашей представилась сочтя и сей же день являясь вишняго сонета Готовая дать ответь

въ своихъ делахъ о Боже Прими душу Ея упокой Прахъ». Портрет зображений реалістично, без прикрас, без приховування різких зморшок на обличчі, але усі ці риси тільки підкреслюють гідність жінки.

Портрет Анастасії Полуботок споріднюється з портретними зображеннями XVIII ст. інших жінок козацького роду – Ганни Забіли, Олени Галаган, Ганни Кульчицької тим, що написані вони без особливих прикрас і носять реалістичні риси в зображенні. Цікавим є факт, що в чоловічих портретах зустрічається своєрідна стилізація образу, особливо це простежується в портретах вищої козацької старшини, в тому числі в портретах Леонтія та Павла Полуботків.

Чернігівський старшинський рід Полуботків займає неабияке місце в історії України, представники якого брали участь в політичному, економічному, громадському житті. Іконографія роду Полуботків заслуговує ретельного вивчення. Живописці та мистецтвознавці в своїх визисках в галузі художнього образу виказують історичну неоціненну допомогу. Без функції художнього образу в історичному процесі не можна поновити реальну історію людства. Народ повинен знати своїх історичних героїв в обличчя. Вірно встановлюючи портретні зображення ми збільшуємо обсяг наукового вивчення нашої історії та культури.

---

1 Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Т. II, Ч. 6.; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т. IV.

2 Павло Полуботок був автором «Кроніки», яка потім увійшла до «Діяріюша» Я.Марковича /Див. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1996. – Т.6. – С. 2214.

3 Павло Полуботок похований 29 грудня при церкві св. Самсонії у Петербурзі/Див. Модзалевский В.Л. Вказ. праця – С. 182

4 Гальковский Н. Наказной гетьман Полуботок. – Лебедин, 1909. – С. 42

5 Там само. – С. 46.

6 Національний художній музей України (НХМУ): Ж-1053, Ж-791; НАціональний музей історії України (НМІУ): М-147, М-1315, М-99

7 НХМУ: Ж-796

8 Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII-XVIII. -Л., 1981. - С.188-189

9 Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет XVII-XX. - К., 1925. - С.19-20.

10 Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. - К., 1993.

11 Пархоменко І. До історії портретів Полуботка //Людина і світ.- 1992.- № 4. - С. 52

12 Коваленко О.Б. Павло Полуботок – політик і людина. Чернігів, 1996. - С. 24.

13 Тарновский В.В. Каталог музея украинских древностей. - Чернигов, 1903. - Т.П. - С. 65

14 Гальковский Н. Вказ. праця - С. 46.

15 Мазепа. - К., 1993. -С. 180.

16 Лазаревский А. Павел Полуботок. Очерки из истории Малороссии XVIII в. //Русский Архив. (М.), - 1880.-С. 140

17 Я.Ш. Павел Полуботок полковник черниговский (1705-1724) //КС. - 1890. - № 10-12. Т. 31.- С. 524.

18 «Я знаю, что нас ждут оковы и мрачные темницы, где уморят нас голодом и притеснением, по обычаю Московскому; но, пока еще жив, говорю тебе истину, о Государь! Что воздаси Ты непременно отчет пред Царем всех Царей, Всемогущим Богом за погибель нашу и всего народа!» //История Руссов или Малой России. Соч. Георгия Конисского. - М., 1846. - С. 240

19 П.Сушенський. Тьмяніє навіть золото. //Укр. культура. -1991. -№ 1.

20 Пархоменко І. Вказ. праця. - С.52

21 Гетьмани України. Історичні портрети. - К., 1991. - С. 204-205.

22 НМІУ: М-43, М-4, М-309. М-72, М-300, М-54.

23 Кравцев В. Шукання портрету гетьмана Пилипа Орлика. - К., 1993.- С.9-11.

24 НХМУ: Ж-1315 ()

25 Там само: М-42

- 26 Там само: Ж-791; НМІУ: М-147.
 27 НМІУ: М-42
 28 НХМУ: Ж-973, Ж-1053.
 29 НМІУ: М-74.
 30 Гальковский Н.Вказ. праця – С. 10
 31 «Дневные записки Малороссийского подскарбия генерального Я.Маркевича.- Ч 1. – С. 276 /Л.П. Сапухіна. Полуботківські архіви і Сумщина //УІЖ. – 1992. – № 3.– С.140
 32 За родословними книгами Софія Семенівна народилася у 1747 р., коли Анастасії Степанівні було лише років 10. І, хоча, в літературі зазначається, що перша дружина Семена Яковича була бездітною, можна припустити що це не рідна дочка Анастасії Степанівни* Див. Милорадович Г.А. Родословная...– С.312-131
 33 Горленко В. Бабушка Полуботкова //Отблески. Спб., 1908. - С.75-109.
 34 Рубан В.В. Український портретний живопис першої половини ХІХ ст.. – К. 1884. – С. 110.
 35 Семен Якович Полуботок помер в 1752 році, коли йому було 28 років/Див. Милорадович Г.А. Родословная ...- С.312-131
 36 Там само
 37 Рубан В.В. Український... - С. -339.
 38 НХМУ
 39 НМІУ

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ.

1. Портрет Леонтія Артемійовича Полуботка. Гравюра О.Осипова. Оpubлікована в «История Малороссии» Д.Бантш-Каменського як портрет Павла Леонтійовича Полуботка. ХІХ ст.
2. Портрет Леонтія Артемійовича Полуботка. ХІХ ст. НХМУ.³⁸
3. Портрет Павла Леонтійовича Полуботка. Кінець ХVІІІ-початок ХІХ ст. НХМУ.
4. Портрет Павла Леонтійовича Полуботка. Копія з портрета І.Нікітіна. ХІХ ст. НМІУ.³⁹
5. Фрагмент ікони «Покрова» із зображенням П.Л.Полуботка.
6. Портрет Анастасії Степанівни Полуботок. Кінець ХVІІІ ст. НМІУ.

1

2

4

3

5

6